

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

Г. М. СТОЯНОВА

СТАТЬ ТА ВІК У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

*для студентів II курсу першого (бакалаврський)
рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія*

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 392.6:008(477)(076.6)

C829

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 9 від 22 червня 2018 року.

Рецензенти:

О. А. Прігарін – доктор історичних наук, професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;

І. Д. Черних – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Стоянова Г. М.

C829 Стать та вік в традиційній культурі : Методичні рекомендації / Г. М. Стоянова. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. – 30 с.

© Стоянова Г. М., 2018

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст навчального матеріалу	7
Самостійна робота	10
Питання до підсумкового контролю	11
Рекомендована література	12
Електронні ресурси	17
Глосарій	18

ВСТУП

Стать та вік належать до універсальних категорій, адже вони є підґрунтям до формування стратифікації будь-якого суспільства від первісного до сучасного, основою процесу соціалізації, одним з основних компонентів ідентифікації особистості, відображенням специфіки культури.

Категорії «стать» і «вік», основний зміст яких складає біологічна основа, відіграли велике соціальне значення в історичному розвитку суспільства, створенні системи суспільних відносин. Кожна статевовікова група отримала своє місце в цій системі, свій набір соціальних ролей і функцій, як в обрядовій, так і в необрядовій сферах. Звичайно, для того, щоб зрозуміти спосіб життя та культуру будь-якого народу, порівняти його з іншими, необхідно також врахувати й специфіку його статевої та вікової стратифікації. Не випадково, що зазначені категорії стають об'єктом досліджень не лише етнологів, але й психологів, демографів, соціологів, мовознавців, філософів. Міждисциплінарне дослідження статевовікової диференціації традиційного суспільства сприяло формуванню різноманітних методологічних підходів у вивченні зазначеної проблеми.

Програма дисципліни «Стать та вік в традиційних культурах» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія для спеціалізації «Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні вектори наукових досліджень статевовікової проблематики, які склалися історично та існують зараз в зарубіжній та вітчизняній науці, прояви статі та віку в традиційній культурі.

Місце навчальної дисципліни в структурі освітнього процесу.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. «Стать» та «вік» як об'єкт етнологічних досліджень.
2. Статеві та вікові ролі в традиційних звичаях та обрядах.

Метою курсу є ознайомлення студентів з такими універсальними категоріями як «стать» та «вік», напрямками статевовікових досліджень в етнології та суміжних дисциплінах. Протягом курсу підкреслюється міждисциплінарний характер досліджень статевовікової проблематики. Виокремлюється те спільне та відмінне, що існує між дослідницькими підходами, що використовуються в етнології, соціології, психології та антропології. Курс орієнтований на формування у студентів теоретичної бази для реалізації наукового інтересу у формі курсових, дипломних та інших студентських робіт та у формі польових досліджень.

Завданням курсу є оволодіння студентами статевою та віковою термінологією, що існує в науці, характеристика основних векторів наукових досліджень статевовікової проблематики, які склалися історично та існують зараз в зарубіжній та вітчизняній науці, ознайомлення з гендерними студіями, аналіз статевих та вікових ролей в обрядах життєвого циклу та календарному циклі обрядів, розкрити поняття «статевий символізм» та «віковий символізм» на прикладі традиційної культури українців.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**: здатність до толерантних комунікаційних взаємодій; здатність використовувати у фаховій діяльності знання з гуманітарних дисциплін, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події і явища; володіння знаннями про особливості розвитку соціонормативної та духовної культури населення Півдня України.

Очікувані результати навчання. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: сутність понять «статевовіковий символізм», «статеві ролі», «вікові ролі»; «статеві стереотипи», «вікові стереотипи»;

вміти: орієнтуватися в основних напрямках гендерних досліджень; застосовувати різноманітні методи, форми, прийоми і сучасні технічні засоби вивчення дослідницького матеріалу; самостійно працювати з різними типами історичних та етнологічних джерел; застосовувати здобуті теоретичні знання, навички та вміння в практичній діяльності.

Спецкурс читається на II курсі підготовки бакалаврів денного відділення. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин, що становить 4 кредити ЄКТС. З загального обсягу відповідно – 40 годин відведено на лекції, 80 годин – на самостійну роботу з урахуванням виконання індивідуального завдання. Для закріплення теоретичного матеріалу студентам пропонуються такі форми роботи: конспектування базових монографій, написання творчої роботи згідно наданої тематики. Згідно з засвоєнням теоретичного матеріалу студенти отримують залік, що є основною формою контролю.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Категорія «стать»: основні вектори наукових досліджень

Поняття «стать» в науці та «статева» термінологія: «біологічна стать», «соціальна стать», «гендер», «статеві ролі», «статевий символізм». Статева проблематика в етнографії, соціальній та культурній антропології, гендерних дослідженнях, етнопсихології. Дослідження статі в контексті обрядів життєвого циклу. Стать та проблема вивчення стереотипів поведінки. Дослідження «статевих ролей».

Тема присвячена одній з складних та багатозначущих категорій в науці – категорії «стать». Студенти в рамках теми знайомляться з існуючими підходами до дослідження статі, що сформувалися на даний момент в гуманітарних науках, зокрема в етнографії, психології, соціології тощо. Окрема увага приділяється становленню гендерних досліджень, їх специфіці на Заході та Україні, напрямкам гендерних досліджень. В процесі розгляду теми окреслюються як основні вектори дослідження «статі» в науці взагалі, так і звертається увага на окремі персоналії, що працювали в даній сфері.

«Вік» як об'єкт міждисциплінарних досліджень

Поняття «вік» в науці, вікова термінологія: «біологічний вік» та «соціальний вік», «вікові ролі», «вікові групи», «вікові класи», поняття «покоління», «соціовікова стратифікація» «віковий символізм». Соціальні реконструкції в археології та соціовікова стратифікація. Етнографія дитинства: зарубіжна та вітчизняна традиція (М. Мід, І. Кон, М. Грушевський та ін.). Етноювенологія як міждисциплінарний напрямок. Молодь в етнологічних дослідженнях: ініціації, молодіжні групи, молодіжні субкультури. «Вік» в контексті обрядів життєвого циклу. Дослідження проблем віку в психології та соціології.

В процесі вивчення даної теми студенти знайомляться з «віковою» термінологією, якою оперують різні гуманітарні дисципліни, що досліджують категорію «вік». Окремо зосереджується увага на формуванні такого міждисциплінарного напрямку, як етнографія дитинства. Для з'ясування методів дослідження дитинства у вітчизняній та зарубіжній науці студентам пропонується опрацювати базові монографії з даного напрямку (роботи М. Мід, І. Кона, Е. Еріксона та ін.). Крім цього, студентам пропонується ознайомитися ще з однією міждисциплінарною сферою знань, а саме етноювенологією, котра пов'язана з вивченням молоді як соціовікової групи і об'єднує соціологічний, психологічний, культурологічний та інші підходи.

Вік і вікова стратифікація в традиційній культурі українців

Соціально-вікова термінологія і вікові верстви. Діти в звичаях та віруваннях українців. Вік і ритуал: молодіжні громади та ініціації, обряди життєвого циклу та регламентація поведінки, «невижитий вік» в ритуалах, розподілення вікових ролей в календарних обрядах. Символіка «першого» в обрядах: перший рік життя, перша дитина, перша шлюбна ніч. Значення одягу в семіотичному моделюванні різних фаз людського життя. Старі люди: особливості соціального та ритуального статусу.

Під час вивчення даної теми студенти мають змогу розглянути окремі вікові верстви в якості суб'єктів та об'єктів обряду на прикладі традиційної культури українців. А саме, познайомитися з місцем дітей в традиційній звичаєво-обрядовій практиці українців, простежити участь молоді в обрядових діях календарного циклу, з'ясувати сутність поняття «невижитий вік» та простежити його прояви у поховальному ритуалі, виокремити специфічність соціального та ритуального статусу старців. Протягом розгляду місця та ролі окремих вікових верств у традиційних ритуалах українців, окремо акцентується увага на символіці «першого» та значенні одягу чи його елементів у відображенні змін соціовікового статусу.

Статеві ролі в традиційній культурі українців

Стать і проблема соціалізації. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей. Парубочі та дівочі громади та специфіка дошлюбного спілкування. Материнство та батьківство: уявлення, норми, звичаї. Стать і ритуал: обряди життєвого циклу, календарний цикл обрядів (статеві ролі, регламентація поведінки). Уявлення про «жіночий/чоловічий час» та «жіночий/чоловічий простір». Стать та поняття «інакшості»: покритка, вдова/вдівець, знахар/знахарка, відьма.

Під час вивчення даної теми студенти мають змогу простежити різноманітні прояви статевих ролей в середовищі різних вікових груп, починаючи від форм обрядової ідентифікації дітей, видам молодіжного спілкування згідно статі, уявленням про материнство/батьківство і завершуючи проблемою регламентації поведінки відповідно до статі учасників/виконавців обрядів життєвого та календарного циклів. Окремо акцентується увага на специфіці уявлень українців про час, простір та проявів «інакшості» відповідно статі.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота передбачає опрацювання наукової літератури з курсу, вибір теми та підготовка письмової творчої роботи.

Перелік орієнтовних тем для виконання письмової творчої роботи:

1. Вітчизняні традиції дослідження світу дитинства.
2. М. Мід та етнографія дитинства.
3. Статевовікова проблематика в дослідженнях Кона І. С.
4. Жіночі студії в Україні: історія та сучасність.
5. Образ жінки в палеолітичному мистецтві.
6. Діти в звичаях та обрядах (народ – на вибір).
7. Молодь в календарних звичаях та обрядах.
8. Ініціації: статевий аспект.
9. Антропологія жіночого тіла в слов'янській традиції.
10. Чоловічі та жіночі стереотипи поведінки (на прикладі традиційної культури... – за вибором студента).
11. Уявлення про «жіночий/чоловічий час» та «жіночий/чоловічий простір» (на прикладі традиційної культури... – за вибором студента).
12. Обряди першої шлюбної ночі в традиційній слов'янській культурі.
13. Особливості соціалізації (одного з народів світу).
14. Категорії «стать» та «вік» в ініціаціях (одного з народів світу).
15. Уявлення про «невижитий вік» в традиційній культурі: ритуальна складова.
16. Поховальний обряд та соціальні реконструкції.
17. Статеві та вікові відмінності в традиційній поховальній обрядовості.
18. Ідеали краси: етнокультурна специфіка.
19. Сексуальні та еротичні мотиви в традиційних обрядах (одного з народів світу).

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Поняття «стать» в науці та категоріальний апарат: «статевий символізм», «статевовікова стратифікація», «статеві ролі», «статеві стереотипи».
2. Етнологія і проблеми статі: вектори наукових досліджень.
3. Гендерні дослідження в етнології: основні напрямки.
4. Жіночі студії в Україні.
5. Поняття «вік» в науці та вікова термінологія: «біологічний вік» та «соціальний вік», «вікові ролі», «вікові групи», «віковий символізм».
6. Соціальні реконструкції в археології та соціовікова стратифікація.
7. Теорія «обрядів переходу» А. ван Геннепа.
8. Етнографія дитинства як міждисциплінарний напрямок.
9. Вітчизняні традиції етнологічного вивчення світу дитинства.
10. Діти в звичаях та обрядах українців.
11. Чоловічі та жіночі ініціації: специфіка.
12. Етноювенологія як міждисциплінарний напрямок.
13. Молодь в традиційних календарних звичаях та обрядах українців.
14. Парубочі та дівочі громади в українській традиції.
15. «Жіночий/чоловічий час» та «жіночий/чоловічий простір» в традиційних уявленнях слов'ян.
16. Статеві та вікові ролі в традиційній родильній обрядовості українців.
17. Прояви статі та віку в поховальних звичаях та обрядах українців.
18. Обряд «похорон – весілля» в українській традиції.
19. «Невижитий вік» та традиційний поховальний ритуал українців.
20. Семантика «першого» в традиційних звичаях та обрядах.
21. Значення одягу в семіотичному моделюванні різних фаз людського життя.
22. Стать та поняття «інакшості» в традиційній культурі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Алѣкшин В. А. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ. – Л.: Наука, 1986, –191с.

Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. В 3 –х т – Т. III – М.: Современный писатель, 1995.– 416 с.

Байбурин А. К. Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционная культура // СЭ. – 1985. – № 2. – С. 36–46.

Байбурин А. Ритуал: своё и чужое // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Л.: Наука, 1990. – С. 3–17.

Байбурин А. К. Ритуал: между биологическим и социальным // Фольклор и этнографическая действительность. – Л.: Наука, 1992. – С. 18–28.

Байбурин А. К. Родинный обряд у славян и его место в жизненном цикле // ЖС. – 1997. – № 2. – С. 7–9.

Байбурин А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. – М.: Наука, 1989. – С. 69–88.

Баронин А. С. Этническая психология. – Киев: Тандем, 2000. 264 с.

Бочаров В. В. Антропология возраста. Учеб. пособие. – СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 2001. – 196 с.

Бутовская М. Л. Антропология пола. – Фрязино: Век 2, 2013. – 256 с.

Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: Наука, 1978. – 239 с.

Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 335 с.

Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа// Украинский народ в его прошлом и настоящем. – т. II – Петроград, 1916. – С. 455–647.

Гаврилук Н. К. Картографирование явлений духовной культуры – К.: Наукова думка, 1981. – 280 с.

Гаврилук Н. К. Поверья и обряды, связанные с наступлением смерти и подготовкой к похоронам. // Украинцы. – М.: Наука, 2000. – С. 321–324.

Геннеп А. ван, Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Пер. с французского. – М.: Восточная литература РАН, 1999. – 198 с.

Захарченко Г. М. Родильний та поховальний ритуали як соціальні регулятори // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 381–386.

Захарченко Г. М. Табу в поховальній обрядовості (на матеріалах слов'янського населення Одещини) // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – Одеса: Друк, 2002. – С. 302–303.

Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография – М.: Наука, 1991. – 511 с.

Кабакова Г. И. Антропология женского тела в славянской традиции. – М.: Ладомир, 2001. – 335 с.

Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. – Львів, 2012. – 287 с.

Кон И. С. Психология половых различий // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 47–57.

Кон И. С. Ребенок и общество (истор.-этнографическая перспектива) // АН СССР. – М., 1988. – 268 с.

Кон И. С. Этнография детства (методология) // СЭ – 1981. – № 5. – С. 3–14.

Кон. И. С. Этнография и проблема пола // СЭ – 1983. – № 3. – С. 25–34.

Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу // Матеріали до україно-руської етнології. – Т. VIII. – 1906. – Львів. – 221 с.

Культура та побут населення України / за заг. ред. В. І. Наулко. – К.: Либідь, 1993.

Лурье С. В. Психологическая антропология: история, современное состояние: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 625 с.

Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX века. – М.: Наука, 1984. – 216 с.

Налчаджян А. А. Этнопсихология. 2 изд. – СПб.: Питер, 2004. – 381 с.

Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико – етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби. – Т. 1. Діти. Дитяча субкультура. – 2008. – 400 с.; Т. 2. Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – 568 с.; Т. 3. Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – 2012. – 480 с.; Т. 4. Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – 2013. – 584 с.; Т. 5. Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків. – 2015. – 432 с.

Невская Л. Г. Семантика дороги и смежных представлений в погребальном обряде // Структура текста. – М.: Наука, 1980. – С. 228–239.

Осорина М. В. Современных детский фольклор как предмет междисциплинарных исследований (к этнографии детства) // СЭ – 1983. – № 3. – С. 34–45.

Пономарев А. П. Похороны // Украинцы. – М.: Наука, 2000. – С. 324–326.

Пономарьов А. П. Українська етнографія: курс лекцій. – К.: Либідь, 1995.

Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 379–443.

Руднев В. Д. Обряды народные и обряды церковные – Л.: Лениздат, 1982. – 159 с.

Седакова И. А. “Жилец” – “нежилец”. Магия и мифология родин // ЖС. – 1997. – № 2. – С. 9–11.

Седакова И. А. Тема “доли” в погребальном обряде (восточно – и южнославянский материал) // Исследования в области балто – славянской духовной культуры. Погребальный обряд. – М.: Наука, 1990. – С. 54–63.

Семенов Ю. И. Как возникло человечество. – М.: Наука, 1966. – 576 с.

Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. – М.: Наука, 1974.

Славянские древности. Этнолингвистический словарь. / под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1 –5. – М.: Международные отношения, 1995 – 2012.

Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М., 2000 – 320 с.

Субботский Е. В. Детство в условиях разных культур // Вопросы психологии. – 1979. – № 6. – С. 142–151.

Сумцов Н. Культурные переживания – К.: Типография Корчак – Новицкого, 1890. – 480 с.

Токарев С. А. Погребальные обычаи, их смысл и происхождение // Природа. – 1985. – № 9. – С. 82–87.

Токарев С. А. Ранние формы религии. – М.: Наука, 1990. – 620 с.

Толстой Н. И. К реконструкции семантики и функции некоторых славянских изобразительных и словесных символов и мотивов // Фольклор и этнография. Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры – Л.: Наука, 1990. – С. 47–67.

Толстой Н. И. Перевоорачивание предметов в славянском погребальном обряде // Исследования в области балто –славянской духовной культуры. Погребальный обряд. – М.: Наука, 1990. – С. 119 –127.

Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику// Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках – М.: Наука, 1988. – С. 7–45.

Тульцева А. А. Этнографические аспекты изучения религиозного поведения // СЭ. – 1979. – № 4. – С. 43–58.

Українська минувщина: Ілюстрований етнографічний довідник.
– К.: Либідь, 1993.

Ульяновська С. В. Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості // НТЕ. – 1989 – № 3 – С. 34–40.

Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь. – М.: Политиздат, 1986. – 703 с.

Харузина В. Н. Об участии детей в религиозно-обрядовой жизни // ЭО. – 1911. – № 1–2. – С.1–78.

Цивьян Т. В. Мифологическое программирование повседневной жизни // Этнические стереотипы поведения. – Л.: Наука, 1985. – С. 154–178.

Червяк К. Дослідження похоронного обряду (Похорон як весілля) // Етнографічний вісник. – 1927. – кн. 5. – С. 143–178.

Чистов К. В. Семейные обряды и обрядовый фольклор // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. – М.: Наука, 1987. – С. 396–417.

Чубинський П. Мудрість віків. В 2 –х частинах. – К.: Мистецтво, 1995

Щеглов Д. Народные обычаи и обряды, соблюдаемые при погребении умерших в связи с воззрениями на загробный мир // КЕВ. – 1883. – № 18. – С. 615–635.

Щербак І. Давній український поховання тих, хто помер у “невижитому віці” // НТЕ. – 1998. – № 5–6. – С. 109–113.

Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – Л.: Наука, 1991.

Этнические стереотипы поведения. – Л.: Наука, 1985.

Ястребов В. Н. Материалы по этнографии Новороссийского края. – Одесса, 1894. – 202 с.

Ящуржинский Х. Остатки язычества в погребальных обрядах Малороссии // ЭО. – 1898. – №3. – С. 93–95.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

<http://nz.ethnology.lviv.ua> – Народознавчі зошити.

<http://www.ji.lviv.ua/ji> –arhiv.htm – Незалежний культурологічний часопис «Ї». Архів.

<http://krona.org.ua/uk/gender> –expert –platform/publications – Публікації з гендерних студій українських дослідників на сайті Гендерного інформаційно –аналітичного центру "Крона".

<http://www.womenhistory.org.ua> – Українська асоціація дослідників жіночої історії (УАДЖІ).

<http://library.gender> –ehs.org/hms/home.php?publiclogin=1 – Гендерна бібліотека Центрі гендерних досліджень Європейського гуманітарного університету.

<http://diit.edu.ua/sites/gender/ukr/activity.html> – Центр гендерних досліджень Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту.

<http://www.owl.ru/win/women/aiwo/kharkov.htm> – Харківський центр гендерних досліджень.

<https://krytyka.com/ua/journal> – часопис «Критика».

ГЛОСАРІЙ

АВТОСТЕРЕОТИПИ – стійкі уявлення етносу про свої якості.

АКУЛЬТУРАЦІЯ (від грец. ad – до, cultura – розвиток, освіта) – це процес взаємовпливу людей з певних культур одна на одну, а також результат цього впливу, що проявляється у сприйнятті однією культурою елементів іншої культури, або виникнення елементів нових культурних феноменів.

АНДРОГІНІЯ – поєднання в індивіді відносно рівним чином, як маскулітних, так і фемітних рис. Андрогітнна особистість характеризується тим, що однаково успішно, на досить високому рівні, інтегрує в собі традиційні чоловічі та традиційні жіночі якості, характерні для її соціокультурного середовища. Концепція андрогітнії була запропонована на початку 70 –х рр. ХХ ст. американським психологом Сандрою Бем.

АНДРОЦЕНТРИЗМ (від грец. андро – людина, чоловік) – практика, свідома або несвідома, що розміщує чоловічу особу або чоловічу точку зору в центрі погляду на світ, його культуру та історію. У той час практика розміщення жіночої точки зору в центрі називається **гіноцентризмом**.

АНІМА та **АНІМУС** (від лат. anima – душа, animus – дух) – терміни, що були введені в психоаналіз К.Г. Юнгом для позначення архетипних образів, пов'язаних, відповідно, із чоловічою та жіночою статтю. За Юнгом, своє несвідоме доповнення чоловік сприймає насамперед через жіночий образ (Аніму), а жінка – через чоловічий (Анімуса). Ці образи виступають посередниками між свідомою і несвідомою природою людини. Аніма – це уособлення жіночого начала в чоловічій психіці; відповідає за емоційне і чуттєве життя чоловіка. Анімус – архетип чоловіка у психіці жінки, який формується на основі досвіду спілкування з чоловіками та регулює інтелектуальну активність жінки, її кар'єру, впливає на мислення й абстрагування. Оскільки Аніма та Анімус позначають архетипічні образи, що містяться в суспільній свідомості, тому їх зв'язок із

статтю знаходиться в соціальній площині, а не в біологічних особливостях статей.

АРХЕТИП – (гр. *arche* – початок, походження, *typos* – образ) – неусвідомлювана базова схема уявлень, яка є спільною для людей незалежно від їх етнічної належності, мови, культурних традицій. Найвідоміші архетипічні образи, пов'язані з жіночою та чоловічою статтю – Аніма та Анімус.

БАБИНЕЦЬ – окреме місце у православній церкві, де стоять жінки (зазвичай перше біля входу); звичай триматися жінками у церкві окремо від чоловіків зберігся понині; жінки тримаються лівої сторони, а чоловіки – правої.

ВІК – життєвий шлях живої істоти. Відлік віку починають від народження до фізичної смерті. Поняття «вік» – багатоаспектне, виступає у кількох формах – як календарний (хронологічний), біологічний, соціальний і психологічний вік. *Календарний (хронологічний) вік* – кількість років життя людини від народження до теперішнього часу. *Хронологічний вік* дитини не може служити надійним критерієм реального рівня її розвитку. *Біологічний вік* – ступінь молодості і старості тіла. Буває, значно відрізняється від календарного у будь-який бік. Залежить як від генів, так і від здорового чи навпаки способу життя. *Психологічний вік* (відповідно до самовідчуття) – наскільки молодою, дорослою або старою відчуває і оцінює сама себе людина. *Психологічний вік* не завжди збігається з календарним або біологічним. *Соціальний вік* – рівень соціальних досягнень індивіда (кар'єра, суспільний стан, сімейний статус тощо) порівняно зі статистично середнім рівнем людей одного з ним віку. *Соціальний вік* визначається як за інституалізованими віковими нормами (межі шлюбного і пенсійного віку, повноліття тощо), так і за гнучкішими соціально-психологічними регуляторами – віково-рольовими очікуваннями, що постають перед людиною, яка досягла певного вікового етапу. Для більшості соціальних статусів очікування традиційно визначені, тому людина може якщо не безпосередньо їх дотримуватись, то принаймні на них зважати, намагаючись зайняти

певне положення у суспільстві.

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її онтогенезу.

ВІКОВИЙ СИМВОЛІЗМ культури – система уявлень в якому суспільство сприймає життєвий шлях індивіда і вікову стратифікацію.

ВІКОВИЙ СТАТУС (дитини, підлітка, дорослого громадянина) – це положення в суспільстві, що займає людина в залежності від свого віку, тобто кількості років, прожитих від дня народження.

ВІКОВІ СТЕРЕОТИПИ – властивості, кит суспільство приписує особам даного віку.

ВІКОВА СТРАТИФІКАЦІЯ суспільства включає: віковий склад і структуру населення; вікову структуру громадської діяльності; вікову структуру громадських організацій та інститутів.

ВІКОВА СУБКУЛЬТУРА – специфічний набір цінностей, за якими, представники даного вікового прошарку, усвідомлюють себе як «ми».

ГЕНДЕР (від англ. gender – рід)– соціальна стать, на відміну від біологічної (sex). Як соціальна стать гендер означає сукупність поведінкових норм та позицій, які асоціюються з особами жіночої або чоловічої статі в певному суспільстві. Іншими словами, гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі. Є одним із базових вимірів суспільства, поруч із соціальним статусом, віком та іншими характеристиками, що організують соціальну систему. Поняття гендер розглядається як вимір соціальних відносин, вкорінених у певній культурі, що має елементи як стабільності, так і змінності. Це

означає, що унормування й виконання, співвідповідні мужності та жіночності, можуть бути різними для різних поколінь, різних етнокультурних, релігійних груп та суспільних верств. Компонентами поняття гендер є: гендерні стереотипи, гендерні норми, гендерні ролі та гендерна ідентичність, які в різних суспільствах є різними.

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ – усвідомлення своєї належності до певної статі та готовність дотримуватись відповідних суспільних гендерних норм.

ГЕНДЕРНА РОЛЬ – існуюча в даній культурі модель статевої поведінки, які засвоює індивід в процесі соціалізації. Це поведінка, нормативна очікувана від індивідів чоловічої й жіночої статі; поведінка, яку розглядають прийнятою для чоловіків або жінок. Зміст гендерних ролей не є сталим. Ці ролі історично змінювані та культурно варіативні, тобто є різними в різних суспільствах. Багатоманітність гендерних ролей у різних культурах та в різні епохи є свідченням того, що наші гендерні ролі формуються культурою, а не є природними, одвічно даними тощо.

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – засвоєння та відтворення індивідом притаманних певному соціальному довікілью статево відповідних нормативів поведінки.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ – спрощені, однозначні, схематичні уявлення про «чоловіків» та «жінок», сформовані в певній культурі – про місце, належну суспільну поведінку тощо, очікувані від тієї чи іншої гендерної групи, за якою оцінюються її представники. Стереотипи, як правило, є неусвідомлюваними. Їх зміст багатоманітний і містить традиційні статево-рольові уявлення й очікування, так і оцінки того, як конкретний чоловік і жінка їх виконують.– інший і лат. *sexus* – стать) – орієнтація в своїй сексуальній активності або своїх почуттях на людей протилежної статі.

ГІНОЦЕНТРИЗМ (від грец. *gyno* – жінка) – це практика, яка свідомо або несвідомо ставить особу жіночої статі або жіночу точку зору в центр власного світогляду. Жіноче світосприйняття, жіночі

потреби та бажання мають пріоритет у цій системі, жіночий погляд виступає точкою відліку або призмою, через яку аналізуються всі питання. Гіноцентризм – це поняття протилежне до **андроцентризму**.

ДІВОЦТВО – стан до заміжжя, а також стан жінки, що не вступала в шлюбні відносини. Початок періоду дівочтва варіювався з часом і залежав від визнаного віку вступу в шлюб.

ЕКЗОГАМІЯ (від грецьк. έξω – поза, ззовні, γάμος – шлюб; буквально: зовнішній шлюб) — статеві відносини (звичай укласти шлюб) між представниками різних родів, тобто виключення із статевого життя власних родичів. Екзогамію можна вважати історичною межею між дошлюбним станом суспільства, коли статеve життя людей визначалося лише їх природою, і шлюбом, як відносинами між статями, що суспільно регулюються.

ЕМАНСИПАЦІЯ (від лат. emancipatio – звільнення сина від влади батька) – звільнення від будь-якої залежності, скасування будь-яких обмежень, зрівняння в правах.

ЕМПАТІЯ (від англ. empathy (від грец. patho) – співчуття) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в якості співчуття.

ЕНДОГАМІЯ (від грецьк. ἐνδον — всередині, γάμος — шлюб; буквально: внутрішній шлюб)– статеві відносини (звичай укласти шлюб) між представниками одного племені або роду. Для первісних людей кровозмішувальні стосунки були явищем природнім, що зумовлювалося відсутністю найпростіших форм регламентації статевого життя, не усвідомленням зв'язків кровної спорідненості із членами власного племені, ворожістю та далекою відстанню від інших племен. Для цього періоду характерні найтісніші форми ендогамії за типом «батьки x нащадки», «брат x сестра», «двоюрідний брат x двоюрідна сестра». Як відомо із історії, ендогамія була поширена й у набагато пізніші часи, коли розглядалась як соціальний механізм збереження титулу, майна або майстерності в руках одного роду.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ – культурно-побутові стандарти, штампи і поведінкові навички, що, передаючись міжпоколінними

зв'язками, в процесі етногенезу та адаптації до оточуючого середовища сформували неповторне обличчя етносів.

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ (гр. *ethnos* – народ, *psyche* – душа, *logos* – вчення) – 1) самостійний науковий напрям, що вивчає особливості національного характеру, поведінки, свідомості, психіки, які визначають властиві риси певної спільноти та відрізняють один від іншого; 2) міждисциплінарний напрям, що вивчає етнічну варіативність соціальних процесів, соціальну зумовленість і соціальну різноманітність функціонування етнічних рис культури і побуту.

ЖІНОЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ (*women's studies*, фемінологія) – напрямок наукової діяльності, спрямований на вивчення статусу та становища жінки на світовому рівні, у конкретному суспільстві або культурній традиції в певний історичний час, при якому розглядається жіночий життєвий досвід у системі соціальної й культурної дійсності. Жіночі дослідження стали передумовою появи гендерних досліджень.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ (етнічна) – ототожнення людьми один одного і самих себе з певною етнічною групою.

ІДЕНТИЧНІСТЬ (лат. *identicus* – той самий, тотожний) – певний комплекс специфічних рис, що дозволяють виокремлювати одну групу людей від інших, а також відносити особистість до тієї чи іншої групи.

ІНІЦІАЦІЇ – це обряди і певний інститут соціалізації, завдання якого є формування нової соціальної ідентичності.

ІНКУЛЬТУРАЦІЯ – процес входження людини в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом.

ІНЦЕСТ (від лат. *incestum* – непристойний) – сексуальні стосунки з близькими родичами.

ІНЬ – ЯН – одна з основоположних пар китайської філософії, що виражає ідею універсального дуалізованого світу та конкретизується в необмеженій низці опозицій: темне та світле, пасивне й активне, м'яке та тверде, внутрішнє та зовнішнє, нижнє та

верхнє, жіноче та чоловіче, земне та небесне і т.д. Етимологічне значення Інь і Ян – тіньовий і сонячний схили пагорба або берега річки.

КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ – 1) У широкому значенні – це наукова галузь, що вивчає закономірності формування людської культури; 2) у вузькому значенні – це наукові дослідження, присвячені вивченню загальних проблем культурного розвитку людства, побудовані на матеріалах комплексу гуманітарних дисциплін; 3) один із напрямів у науках про етноси, що розвинувся в США (cultural anthropology), головним предметом є дослідження особливостей і загальних рис культурного розвитку народів.

КУЛЬТУРНА ТРАНСМІСІЯ – це механізм (включає в собі процеси інкультурації та соціалізації), завдяки якому етнічна група «передає себе у спадок».

МАГІЯ – забобонна дія або сукупність дій, які виконує людина (вождь, жрець, шаман, чаклун), щоби надприродним чином вплинути на той чи інший предмет або явище. Ґрунтується на вірі у можливість людини отримати надприродний результат.

МАСКУЛІННІСТЬ (від лат. masculinus – чоловічий) – комплекс тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як чоловічі.

МАТРІАРХАТ (лат. mater – мати і грец. ἀρχή – влада) – ранній період у розвитку первіснообщинного ладу (від палеоліту до розвинутого неоліту), який характеризувався наявністю материнського роду й рівноправ'ям із чоловіком, а пізніше провідним становищем жінки у суспільстві. Термін, яким визначають домінуюче становище жінки в сім'ї та суспільстві.

МАТРИЛІНІЙНІСТЬ (від лат. mater – мати та linea – лінія) або матрилінійна (материнська) філіація – система спорідненості, що встановлює походження за материнською (жіночою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан і (іноді) статус матері. Матрилінійність протиставляється патрилінійності.

МЕНТАЛІТЕТ – відносно цілісна сукупність думок, вірувань,

які створюють картину світу та зміцнюють єдність культурної традиції.

МОНОГАМІЯ (від грец. *μονος* – єдиний і *γάμος* – шлюб) – санкціонована суспільством можливість чоловіка або жінки мати лише одного шлюбного партнера одночасно.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР – сукупність типових якостей і психологічних особливостей етнічної спільноти, які сформувалися етносом впродовж багатьох віків проживання його на спільній території, і відрізняють його від сусідніх народів.

НОВАЦІЇ – оновлення, зміна.

ПАТРІАРХАТ (від грец. *πατήρ* – батько і *ἀρχή* – початок, влада) – термін, яким визначають домінуюче становище чоловіка у суспільстві і сім'ї. Андроцентрична організація суспільства, із зафіксованою в ньому нерівністю та жорсткою регламентацією статоворольових відносин. Патріархат характеризується, зокрема, такими ознаками як: патрилійність (походження дітей, спорідненості та успадкування визначається за лінією батька), патрилокальність (проживання дружини в сім'ї або будинку чоловіка, вибір місця проживання сім'ї чоловіком), моногамія (двобатьківська сім'я) або полігінія (багатоженство), зосередженість прав щодо розпорядження майном та економічним життям родини в руках чоловіка. Патріархат характерний практично для всіх традиційних суспільств.

ПАТРИЛІЙНІСТЬ (від лат. *pater* – батько й *linea* – лінія) або патрилійна (батьківська) філіація – система спорідненості, що встановлює походження за батьківською (чоловічою) лінією, згідно з якою успадковуються ім'я, стан, іноді й статус батька. Патрилійність протиставляється матрилійності.

ПЕРЕЖИТКИ – культурні релікти: риси людської культури, які є залишком, спадщиною пройдених суспільством стадій розвитку. Це суспільні відносини, технічні прийоми, звичаї, норми поведінки, смаки, уявлення, перенесені з тієї стадії розвитку культури, для якої вони були властиві, в більш пізнішу, зберігаються членами даного

соціуму за звичкою або з наслідування в умовах нового суспільного устрою при вищому рівні соціально-економічного і культурного розвитку, які втратили сенс і не відповідають тому стану суспільства, в культурі якого вони зберігаються. Досить часто **пережитки** можуть бути залишками стародавніх обрядів і звичаїв, що грали колись важливу роль у житті суспільства і що розглядаються нині як живі свідчення або пам'ятники минулого.

ПОЛІГАМІЯ (від. грец. πολύς – численний і γάμος – шлюб) – санкціонована суспільством можливість чоловіка або жінки мати декілька шлюбних партнерів одночасно.

ПУБЕРТАТНИЙ ПЕРІОД – вік, впродовж якого відбувається статево дозрівання, хронологічно зазвичай відповідає підлітковому періоду.

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ – соціально-психологічний процес, що являє собою усвідомлення соціальною групою своєї тотожності (єдності усіх членів на основі будь-яких ознак), а окремим індивідом – своєї приналежності до певної групи.

СИМВОЛ – 1) умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; на створення символів впливає оточення; це уява особливого роду, але завжди конкретно взята з зовнішнього світу; у кожного народу в символіці є свої особливості, що пояснюються перед усім специфікою спілкування цього народу з довкіллям; щоб знати й розуміти історію й культурне життя того чи іншого народу, треба знати й розуміти його символи; 2) художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття тощо.

СИМВОЛІЗАЦІЯ ВІКОВИХ ПРОЦЕСІВ – уявлення суспільства про протікання процесів розвитку.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – це інтеграція індивіда в людське суспільство і набуття досвіду, який необхідний йому для виконання соціальних ролей.

СОЦІАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ – напрям наукових знань, що вивчає народи світу з метою виявлення особливостей їхньої соціальної організації. Набув поширення у Великобританії. На

відміну від культурної антропології у свої дослідження не включає лінгвістику і археологію.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в даний історичний проміжок часу. Таку ієрархічно побудовану структуру соціальної нерівності можна уявити як розподіл суспільства на страти (від лат. *stratum* – пласт, прошарок).

СТАТЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ визначається як сукупність генетичних, морфологічних і фізіологічних ознак, на основі яких розрізняється чоловіча і жіноча стать. Статева диференціація – це універсальна властивість живого, яка пов'язана з функцією відтворення собі подібних. У людини статева диференціація обумовлена соціокультурно.

СТАТЕВІ РОЛІ – диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків індивідів в залежності від їх статевої приналежності. Диференціація статевих ролей проявляється в статевіковому поділі праці, системі статевої стратифікації, розподілі влади і авторитету чоловіків та жінок та в специфічних процесах статевої соціалізації, через яку ці відношення відтворюються та передаються з покоління в покоління. Статеві ролі – вид соціальних ролей, вони мають нормативний характер, виражають певні соціальні очікування), проявляються в поведінці. На рівні культури статеві ролі існують в контексті певної системи статевої символіки і стереотипів маскулінності і фемінності. При вивченні статевих ролей досліджується широке коло питань: ступінь поляризації чоловічих і жіночих ролей у різних видах суспільно-трудової, сімейної та обрядової діяльності; зміст відповідних ролей та очікувань. Особливий аспект проблеми – диференціація сексуальних ролей, тобто нормативних для даної статі правил і зразків сексуальної поведінки.

СТАТЬ – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка або жінку. В залежності від аспекту дослідження статі розрізняють:

біологічну стать – це сукупність контрастуючих генеративних ознак осіб одного виду; психологічну стать – це характеристика особистості і поведінки індивіда з точки зору маскулінності-фемінності.

СТЕРЕОТИП (від грец. στερεός – твердий, об’ємний і τύπος – відбиток) – усталена система стандартів культурно-побутових традицій і поведінкових звичок, що передаються міжпоколінними соціально-біологічними зв’язками.

СУФРАЖИЗМ (від англ. suffrage – голос, виборче право) – жіночий рух за надання жінкам виборчого права, що зародився в Англії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Завдяки англійським феміністкам цей термін увійшов в історію як визначення політичного напрямку в фемінізмі. Саме в Англії суфражизм мав найтривалішу історію в Європі.

ТРАДИЦІЯ – засіб передачі етнічного досвіду від одного покоління до іншого в вигляді звичаїв, норм, правил поведінки.

УНІФІКАЦІЯ СТАТЕЙ – маскулінізація жінок і фемінізація чоловіків. Уніфікація статей може бути зовнішньою (унісекс), поведінковою (наприклад, освоєння гендерних ролей, які раніше були характерними для протилежної статі), внутрішньою (наприклад, прояв і переживання емоцій та почуттів, які раніше вважалися атиповими для даної статі). Уніфікація статей може бути зумовлена історичними обставинами, економічними викликами, зміною культурного середовища соціуму і т. д.

ФЕМІНІЗМ (від латин. femina – жінка) – теорія рівності двох статей, яка творить ідейну основу організованого руху жінок. Суттю феміністичних переконань є думка, що жінка зазнає суспільної дискримінації, насамперед через приналежність до своєї статі. Сам термін «фемінізм» був сформульований соціалістом-утопістом Шарлем Фур’є в кінці ХVІІІ століття.

ФЕМІННІСТЬ (жіночність) – сукупність фізичних, психічних та поведінкових властивостей, які суспільство визначає як суто жіночі.

ЧОЛОВІЧИ ДОСЛІДЖЕННЯ (соціальна андрологія, men’s

studies) – виникли у 80 –х роках ХХ століття у відповідь на посилення феміністського руху та прагнення прибічників жіночих досліджень вивчати взаємовідносини статей виключно із позиції жіночого досвіду. Серед причин появи соціальної андрології також слід виділити переосмислення чоловічої гендерної ролі, визнання її обмеженості та прагнення зруйнувати статево-рольові стереотипи. Основними науковими орієнтаціями й тенденціями в області чоловічих досліджень є вивчення та визначення таких напрямків і понять, як: маскуліність, мужність, чоловіча гендерна роль, дискримінація чоловіків, трансформація образу чоловіка та гендерної ролі, чоловіча ідентичність, феномен батьківства тощо.

ШЛЮБ – це історично мінлива соціальна форма стосунків між чоловіком та жінкою, через яку суспільство впорядковує та санкціонує їхнє статеве життя, устанавлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки

ЮВЕНОЛОГІЯ (лат. Juvenalis – юний) – міждисциплінарна область знань, пов'язана з вивченням молоді як соціально-вікової групи і об'єднує соціологічний, психологічний, політологічний, культурологічний, сексологічний та інші підходи.

Навчальне видання

Стоянова Галина Миколаївна

Стать та вік в традиційній культурі

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для студентів II курсу першого (бакалаврський) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія

В авторській редакції

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Підп. до друку. 12.11.2018. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 1,74.

Зам. № 1818.

Видавництво

Одеський національний університет

імені І. І. Мечникова

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua